

Naglis Kardelis

SVETIMO IR NESUVOKIAMO HELADĖS PASAULIO PARADOKSAI: SENOVĖS GRAIKAI KAIP KITAS

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Dabartinės filosofijos skyrius
Saltoniškių g. 58
LT-08105
El. paštas: dabart-filos@kfmi.lt*

„Prigimtis mėgsta slėptis“.
Herakleitas¹

Vakarų civilizacijos, kurios vertybės mums, regis, tiesiog įsigėrusios į kraują, lopšys – senovės Graikija. Visą be galo turtingą Heladės pasaulį tradiciškai suvokiame kaip gerai pažįstamą, artimą ir mielą: graikų mąstymą – kaip itin aiškų ir skaidrų, jų meną – kaip sielai brangų ir akimirksniu atpažįstamą tobulo grožio įsikūnijimą, helėnų vertybes – kaip savaime suprantamas ir universalias. Klasikinę Periklio ir Sokrato laikų graikybę su visomis jos apraiškomis įsivaizduojame kaip savo europinės savasties šerdį. Sakytume, bet kuris klasikinės epochos graikas – tai tartum kiekvieno iš mūsų *alter ego*, gerokai suprantamesnis ir priimtinesnis net už kokį nors keistesnį mūsų kaimyną, gyvenantį visai šalia mūsų.

Taigi senovės graikai mums atrodo ne tiktai kaip Săvo, bet ir kaip To paties įskūnijimas. Visa, kas nėra pakankamai „graikiška“, mums kartu yra ir nepakankamai vakarietiška, nepakankamai săva. Tuo tarpu nevakarietiškas kultūras, ypač tas, kurios niekada nebuvo apšviestos Heladės spindulių, tradiciškai laikome Kitu. Be to, ir tai, kas pačioje Vakarų kultūroje mums

¹ MA 38: *physis kruptesthai philei*. Vertimas Manto Adomėno (su nežymiu pakeitimu).

atrodo nepakankamai vakarietiška, kitaip tariant, nepakankamai „graikiška“, mūsų įsivaizduojama kaip mumyse pačiuose slypintis Kitas.

Klasikinės antikos graikai mums virto lyg ir koku To Paties etalonu, kuriuo matuojame ir savo pačių, ir kitų tapatumą. Įtikėję akademiniu priertaru, kad senovės graikų mąstymas – tai visų pirma tapatus sau mąstymas, mąstantis tapatybę ir gimdantis vadinamąją tapatybės metafiziką, naiviai tikime ir tuo, kad esame puikiai perpratę šį mąstymą. Kai filosofijos profesoriai lyg mantrą kartoja teiginį, kad graikų mąstymas yra „aiškus“, kitaip sakant, aiškiai ir preciziškai sklaidantis savo objektą, dėl pačios kalbos įtaigos nejučia įtikime ir tuo, jog senovės graikų mąstymas yra „aiškus“ ir kaip mūsų pačių mąstymo apie jį objektas...

Apimti helenomanijos, pasiduodame sugestijai, esą puikiai išmanome tai, ką entuziastingai adoruojame. Pradedame manyti, kad mums „aiškus“ ne tik helėnų mąstymas, bet ir kone viskas jų kultūroje. Graikai mus išmokė mąstyti apie idealybę, išvelgti idealą ir jo siekti. Bet jie tikrai mūsų nemokė idealizuoti ir adoruoti jų pačių. Tuo tarpu mes, susikūrę idealizuotus vaizdinius apie tai, kas „graikiška“ ir kas „negraikiška“, įtikime galį kone aprioriškai suvokti bet kurio helėniško fenomeno esmę. Nešami šio entuziazmo bangos įsiteigiame, esą platoniskai išvelgėme pačią graikybės idėją, todėl mums jau visiškai nesvarbu, ką pasakys istorikai, tyrinėjantys helėnų kultūrą. Pamatę Heladę veidas į veidą – ir išvydę jame To Paties veidą – niekiname „mikrologinius“ visokių filologų klasikų, filosofijos istorikų ir kitų kalbos šiukšlyno „blusinėtojų“ užsiėmimus.

Kartais mums net atrodo, kad esame geresni graikybės žinovai už pačius graikus – ir ne tik šiuolaikinius, bet net už senuosius. Antai nusprendžiame, kad aprupėjęs ir apgriautas Partenonas atrodo estetiškiau ir stilingiau – taigi ir „helėniškiau“ – nei tada, kai stūksojo sveikas Iktino ir Kalikrato laikais. Mat toks, koks jis yra dabar, mūsų – geresnių už pačius graikus graikybės žinovų – požiūriu, Partenonas geriau išreiškia helėniškąjį stilių ir įkūnija helėniškuosius estetikos principus. Taip pat ir begalvė Samotrakės Nikė dabar esą atrodanti „saikingiau“ bei stilingiau – taigi ir „graikiškiau“ – nei tada, antikos laikais, kai dar turėjo galvą. Margai nudažytos šventyklos ir statulos – antikos laikais jos iš tiesų buvo dažomos! – mums atrodytų labai „negraikiškai“ ir netgi kokčiai.

Graikai mus išmokė mąstyti apie idealybę, bet mes, galbūt prastai išmokę šią pamoką, pradėjome kurti nepakankamai adekvačias pačios Heladės idealizacijas, vienpusiškus idealizuotus graikybės vaizdinius, kurie, užuot priartinę mus prie Platono amžininkų, ėmė nuo jų tolinti. Graikai mus išmokė mąstyti abstrakčiai ir operuoti bendrybėmis, bet kai mes, prasti mokiniai, pradėjome mąstyti bendrybėmis apie pačius graikus, ypač jų religiją, filosofiją ir meną, patirdavome nesėkmę po nesėkmės.

Nors idealybės plotmėje Heladės pasaulis tapo neatsiejama mūsų kasdienybės dalimi, perdėm gerai pažįstama ir absoliučiai aiškia, iš tiesų tai veikia Heladės šešėlio ir fantomo pasaulis, primenantis Helenės šešėlį, kuris, anot graikų poetų ir sofistų, ir vykęs su Pariu į Troją, o tuo tarpu pati Helenė niekada neišdavusi Menelajo.

Antikos tyrinėtojai yra pastebėję keistą dalyką: juo labiau analizuojame įvairius graikų kultūros reiškinius, tuo neaiškesni ir sunkiau suvokiami jie tampa. Nespecialistas galbūt iš viso nepatikėtų, kad senovės graikų religija, nepaisant labai atkaklių daugelio mokslininkų pastangų, nepaisant netgi surinktos faktinės medžiagos gausos, kaip vientisa visuma yra suvokiama gerokai prasčiau nei religinės už graikus archajiškesnių ir egzotiškesnių tautų, kurias mes, vakariečiai ir kultūrinio helėnų paveldo perėmėjai, laikome gryniausiu Kito įsikūnijimu, pažiūros. Pavyzdžiui, Walteris Burkertas, bene iškiliausias senosios graikų religijos tyrinėtojas ir žinovas, nuolat pabrėžia, kad, kalbant apie tokį mįslingą fenomeną, kaip senoji graikų religija, neįmanoma daryti jokių nors kiek platesnių apibendrinimų: graikų religija esanti tiesiog skirtingų religinių ritualų bei kultūrinių praktikų, kurios susijusios su konkrečiais Heladės regionais, visuma, ir kiekvieną iš tų ritualų būtina kruopščiai tyrinėti skyrium (Burkert 2004).² Kalbant lingvistikos terminais, graikai turėjo daugybę religinio elgesio „dialektų“ – gerokai daugiau nei žymiai didesnės tautos.

Taip pat ir Jaanas Puhvelas, iškilus indoeuropeistas, su nuostaba pastebi, kad senovės graikų mitologija yra itin sunkiai išnarpliojamas įvairių susipynusių įtakų mazgas, netgi ne mazgas, o labai organiškas lydinys, kuriame visos svetimos, ypač Artimųjų Rytų, įtakos sulydytos į tokią vientisą visumą, kad jau beveik negali būti atpažįstamos kaip paskiros, aiškiai identifikuojamos gijos (Puhvel 2001).³ Daugelio kitų tautų, kurios mums atrodo archajiškesnės ir egzotiškesnės, be to, labiau nutolusios nuo kultūrinio tradiciškai suvokiamų Vakarų arealo, kitaip tariant, tautų, kurias natūraliai siejame su Kitu, mitologinės sistemos, nors iš pirmo žvilgsnio ir keistesnės už graikų, neretai konceptualiai vieningesnės ir dėl to lengviau ištiriamos, o tai reiškia – ir lengviau suvokiamos.

² „Greek religion has to some extent always remained familiar, but is far from easy to know and understand. Seemingly natural and yet atavistically estranged, refined and barbaric at the same time“ (Burkert 2004: 1); „An adequate account of Greek religion is nowadays an impossibility in more ways than one: the evidence is beyond the command of any one individual, methodology is hotly contested, and the subject itself far from well defined“ (2004: 7); „How far we are justified in speaking simply of Greek religion is, of course, a question which arises even within the limits of the period defined: each tribe, each locality and each city has its own tenaciously defended tradition [...]. Would it not be more correct to speak in the plural of Greek religions?“ (2004: 8).

³ „Graikija sugebėjo taip neprilygstamai sumaišyti ir sulydyti tarpusavyje įvairių tradicijų elementus, kad norint atskirti šio mišinio komponentus prireikia įtemptų mokslinių pastangų [...]. Tokia užduotis reikalauja puikiai pažinti tiek platų graikų mitų lobyną, tiek ir didžiulės apimties antrinę literatūrą bei išmanyti negraikiškas tradicijas, su kuriomis lyginama [...]. Todėl Graikija yra itin rimtas iššūkis komparatyvistui ir labai kietas riešutėlis [...].“ (Puhvel 2001: 143).

Senovės graikų mitologijos bei religijos pavyzdį pateikiame ne šiaip sau: mat jis puikiai atskleidžia, koks apgaulingas gali būti pirminis įspūdis, sukuriantis kone tobulą iliuziją, kai „savas“ Kitas mums pasirodo dėvėdamas To Paties kaukę. Senovės graikų mitologija mums iliuziškai regisi kaip itin vientisa, nepaisant sudėtingumo preciziškai išplėtota plastiškų vaizdinių sistema, kurioje kiekvienas dievas, pusdievis ar su jais susijęs mirtingasis turi aiškia genealogijos ir mitinio naratyvo požiūriu apibrėžtą vietą. Ši sistema, žavinti mus poetiškumu ir net filosofinės išminties blyksniais, mums atrodo puikiai pažįstama nuo mokyklos suolo ir absoliučiai aiški. Bet neapsigaukime: hiperrealistiškai preciziški graikų mitologijos vaizdiniai yra tarsi iš holografinių fantomų nuausta kaukė, kurią dėvi Kitas, apsimesdamas Tuo Pačiu. Akivaizdžiai dirbtinis, „sintetinis“ graikų mitologijos sistemiškumas yra vėlyvojo literatūrinio „žalios“ mitinės medžiagos apdoravimo bei išplėtojimo padarinys, be to, dauguma nespecialistų yra susipažinę tik su viena kanonine, atseit, „teisinga“ graikų mitologijos versija, net nenumanydami, kiek konkuruojančių įvairių mitų versijų bei retų, sakytume, „marginalių“ mitinių motyvų cirkuliavo kultūrinėje pačios antikos erdvėje, maitindami helenistinių poetų vaizduotę.

O štai Homeras, anot tradicijos, pirmasis ir, pačių helėnų pripažinimu, niekada nepralenkta jų poetas. Kas jis yra mūsų atžvilgiu – Tas Pats ar Kitas? Daugeliui iš mūsų, vakariečių, jis toks artimas ir savas, toks mielas širdžiai, kad nepajėgiame net užmigti, prieš miegą nepaskaitę *Iliados* ar *Odisėjos*. Niekada nesenstantis ir istorijos tamsoje neapankantis Homeras mums toks pat artimas bei savas, koks buvo Aleksandriui Didžiajam. Oksforde net ir mūsų dienomis yra profesorių, galinčių iš atminties visą Homerą deklamuoti graikiškai. Tačiau nors sirenišku savo giesmių žavesiu Homeras mums yra Savas, o juo besimaitinančioms mūsų sieloms – netgi Tas Pats, nes dvasinė jo eilių substancija yra lyg medžiaga, iš kurios nuausta ir rapsodiškai „susiūta“ pati mūsų esybė, kuri be nuolatinio pastiprinimo, teikiamo alternatyvios Homero giesmių tikrovės, regis, jau seniai būtų suirusi į fragmentus, – nepaisant to, Homeras lieka ir, matyt, visada liks didis Nepažįstamasis, apie kurį nežinome beveik nieko. Vadinamasis Homero klausimas neišspręstas ir galbūt iš viso neišsprendžiamas, tad šiuo požiūriu Homeras mums visada bus didysis Kitas. Viena iš daugybės Homero vardo etimologijų yra „įkaitas“, „tas, kuris (kaip aklasis ar belaisvis) yra vedamas kito“ (Kardelis 2002: 193–195; ypač 194). Ar ne likimo ironija: be to, ką sukūrė aklasis dainius, mes visi būtume tarsi akli, o jis, esą „vedamas kito“, iš tiesų pats jau beveik tris tūkstančius metų veda Vakarų civilizaciją. Vis dėlto net ir praregėję Homero dėka, mes esame akli, mėgindami praeities tamsoje išsvysti jo paties – didžiojo Kito – figūrą...

Visa epinė graikų tradicija yra neperkandamas riešutas tiek istorikui bei literatūros tyrinėtoju, tiek ir filosofui. Hesiodo kūryba yra neką mažesnė

mįslė nei Homero epų kilmė. Niekaip neįmanoma suvokti, kaip šis poetas, beveik toks pat anoniminis asmuo, kaip ir Homeras, keistas, klastingas ir neperprantamas tipas, vaizduojantis save kaip valstietį, kartu su archajiškais pažiūromis, būdingomis nebent netašytam stuobriui, įstengia reikšti ir egzistenciškai giliai, kone filosofines mintis, o jo poetinė kalba tokia rafinuota, susisluoksniavusi tokiais tiesioginės ir perkeltinės reikšmių klodais, kupanti nuo tokių subtilių dviprasmybių ir tokios „miestietiškos“ ironijos, kad, palyginti su „valstiečiu“ Hesiodu, mūsų mokytojas Donelaitis atrodo kaip tikras būras. Nors pareikšta įvairių hipotezių, netgi kvestionuojančių patį Hesiodo, kaip valstiečio, įvaizdžio tikroviškumą, o visas biografines nuorodas, aptinkamas *Teogonijoje* bei *Darbuose ir dienose*, laikančių gryniausia, simboliškai traktuotina poetine išmone,⁴ visos hipotezės iki šiol tebėra tik hipotezės. Poetas, kuris, anot Herodoto, kartu su Homeru sukūrė helėnams teogoniją,⁵ mums lieka tokia pat mįslinga, intelektualinę sąmyšį kelianti asmenybė, dar viena graikiškojo Kito briauna...

Vadinamieji Homero ir Hesiodo klausimai, kuriuos nesėkmingai bando išspręsti graikų literatūros tyrinėtojai, yra, sakytume, pakankamai smulkios ir nelabai reikšmingos problemos, palyginti su pamatine vadinamojo *graikų stebuklo* problema, kurią galima įvardyti kaip didžiausią iššūkį graikų kultūros žinovams. Tai, kad ši problema taip pat nėra iki šiol išspręsta, nors pasiūlyta pačių įvairiausių hipotezių,⁶ rodo, jog *esmingasis substancinis helėnų civilizacijos branduolys mums išlieka neaiškus ir neperprantamas*. Viena vertus, akivaizdu, kad graikų civilizaciniai pasiekimai yra unikalūs, neturintys precedento nei ankstesnėje, nei vėlesnėje žmonijos istorijoje. Tie, kurie mėgina šį faktą ginčyti, yra priversti tai, kas sukurta vienos mažos tautos itin mažoje geografinėje erdvėje per itin trumpą laiką, lyginti su tuo, kas neaprepiamose Eurazijos platybėse daugelio tautų kurta tūkstančius metų. Kita vertus, šių iš tiesų „stebuklingų“ pasiekimų, pripažįstant patį „stebuklo“ faktą, neįmanoma paaiškinti jokiais svetimų kultūrų įtakomis, jokiais gamtiniais veiksniais (klimatiniais, reljefo ir pan.), pagaliau jokiais vienareikšmiškai determinuojančiais sociopolitininiais veiksniais. Net pats, atrodytų, esmingiausias veiksnys, susijęs su etniniu helėnų specifiškumu, atsiskleidžia kaip neturintis jokios aiškinamosios galios, nes šiuolaikiniai graikai, palyginti su senovės graikais, kultūros ir civilizacijos požiūriu nepajėgia sukurti nieko panašaus. Senovės graikai ir šiuolaikiniai graikai, nepaisant genetinio tęstinumo,⁷ at-

⁴ Itin radikali Hesiodo poemų, ypač poemos *Darbai ir dienos*, interpretacija, griauanti tradicinius stereotipus apie „valstietišką“ Hesiodo kilmę, pateikiama G. Nagy tyrinėjimuose (Nagy 1992).

⁵ Hdt. 2.53.

⁶ Žr. pvz., manąją hipotezę: Kardelis 2007: 251–261.

⁷ Kai kurie tyrinėtojai, nors jų išvados laikomos politiškai nekorektiškomis, linkę apskritai ginčyti, regis, akivaizdų teiginį, kad klasikiniai ir šiuolaikiniai graikai genetiškai yra ta pati tauta.

rodo kaip visiškai skirtingos, kone apskritai nebendramačiu mentalitetu ir nebendramate kūrybine potencija pasižyminčios tautos. Juokaujant būtų galima pasakyti, kad senovės helėnai, palyginti su dabartiniais, atrodo kaip ateiviai iš kitos planetos. Arba – vėlgi kalbant juokais – juos, eilinę tautą, vieną iš daugelio, kažin kas (pavyzdžiui, mūzos) kelis šimtus metų buvo kūrybiškai apsėdę, o kai apsėdimas praėjo, helėnai tarsi nubudo iš keisto sapno, kurio jau niekada neįstengė prisiminti. Maža to – nesuvokė netgi to, ką buvo patys sukūrę apsėdimo metu, masto.

Net šiuolaikiniams graikams senovės helėnai yra Kitas – ir dar labiau nei mums, kitų Europos tautų atstovams. Šiuolaikiniai graikai yra bizantiškosios kultūros tęsėjai, senovės helėnų paveldo jau nebesuvokiantys ne tik kaip savo kultūrinės savasties centro, bet ir kaip jos periferijos. Nors šiuolaikiniai graikų poetai ir prozininkai neretai griebiasi antikinių temų, klasikiniai įvaizdžiai ir simboliai jų tekstuose atrodo kaip nelabai vykusios ir pernelyg manieringos stilizacijos, tiesiog duoklė didingai praeičiai, pagaliau noras sau ir kitiems paliudyti istorinį ir kultūrinį graikų tautos tęstinumą. Skaitant klasikinių autorių tekstus ir šiuolaikinių graikų poetų bei prozininkų kūrinius, kuriuose esama aliuzijų į klasiką, nesunku išvelgti paties helėnų mentaliteto ir kultūros etoso pokytį: susidaro įspūdis, kad šiuolaikiniams graikams, palyginti su jų protėviais, gyvenusiais antikos laikais, tiesiog rūpi visai kiti dalykai. Net jei atsiribotume nuo paties tekstų turinio ir mėgintume palyginti abiejose epochose sukurtų veikalų emocinį bei stilistinį foną, pamatytume, kad esama reikšmingų skirtumų: klasikiniai tekstai pasižymi sunkiai nusakomu šaltumu, kuris yra kažin kas daugiau nei vien minties blaivumas ar emocinis santūrumas, dalykiškumu ir rišlumu, tuo tarpu šiuolaikinių graikų autorių tekstai labai emociingi, sinkopuoti, nepajėgiantys nusišvęsti jų kūrėjus kankinančių psichologinių kompleksų ženklų. Ir štai paradoksas – susidaro *iliuzinis* įspūdis, kad būtent senovės, o ne dabartiniai graikai mums dvasiškai artimesni ir labiau suprantami. Kaip jau minėjau, mes, santūrios šiaurinės Europos tautos, įsivaizduojame, kad geriau už pačius dabartinius graikus suvokiame klasikinės graikybės „esmę“, todėl turime teisę priekaištauti negabiems garbingų graikų protėvių ainiams, esą šie nepajėgia įvertinti pirmųjų palikimo. Galbūt taip yra dėl to, kad šaltuose antikinių autorių tekstuose atpažįstame savo pačių būdo šaltumą. Vis dėlto, nepaisant to, kad šiuolaikiniams graikams antikos graikai yra labiau Kitas nei mums, nedera iš to daryti skubotos išvados, kad antikos graikus pažįstame geriau negu dabartinius.

„Odisėjiškas“ klasikinės graikybės, kaip Kito, klastingumas yra tai, kad klasikiniai graikai išoriškai mums atrodo į mus panašūs, labai mums artimi ir savi, netgi „tapatūs“, bet kai nuo šios gundančios išorės bandome skverbtis gilyn, prie gelminio, substancinio klasikinių graikų branduolio,

jie juo toliau, juo labiau atskleidžia savo sfinksiską – radikaliai kitonišką ir nepažiną – prigimtį. Dabartiniai graikai, nors išoriškai atrodo labai į mus nepanašūs, labai mums svetimi ir galbūt nelabai patrauklūs, ko gero, savo substanciniu branduoliu beveik tokie patys, kaip ir mes. Nors ši pastaba bus ir žiauri, mums, visų dabartinės Europos tautų atstovams, kartu su dabartiniais graikais būtina nuoširdžiai pripažinti, kad, palyginti su antikos graikais, visi mes tarpusavy panašūs savo negebėjimu sukurti to, kas nors kiek prilygtų graikų stebuklui.

Graikų filosofijos gimimas visiškai nesuvokiamomis aplinkybėmis⁸ tėra tik vienas iš graikų stebuklo aspektų. Radikalaus skeptiškumo ir to, ką, Arvydo Šliogerio žodžiais, galima pavadinti *nežinojimo prezumpcija*, nuostatų atsiradimas Heladėje buvo visiškai unikalus – *vienetinis* – įvykis žmonijos sąmonėjimo istorijoje. To, kas įvyko Graikijoje, filosofijos tėvynėje, prieš daugiau nei pustrėčio tūkstančio metų, kai helėnų mintis tapo skeptiškai minimalistinė bei orientuota į grynąją teoriją,⁹ reikšmės mes, regis, tinkamai nesuvokėme iki šių dienų, nes iki šiol neišmokome mąstyti taip šaltai ir taip švariai, kaip Herakleitas ir Sokratas. Tokia titaniškomis pastangomis ir ne mažiau įspūdingu genialumu pasiekta filosofinė sintezė, kokią regime Platono tekstuose, vėliau jau niekada nebuvo pasiekta.

Visi ką tik minėti helėnų mąstytojai – Herakleitas, Sokratas ir Platonas – mums atrodo artimesni už daugumą vėlesnių laikų filosofų, nepaisant to, kad mes jų, ko gero, taip pat nesame tinkamai suvokę. Herakleitas, dar antikos laikais pramintas Tamsiuoju (matyt, jis buvo Kitas ir patiems senovės graikams, jau nekalbant apie mus!), pasakęs, kad prigimtis mėgsta slėptis,¹⁰ o nepasireiškianti dermė stipresnė už pasireiškiančią,¹¹ rodos, ištarė tiesą apie mįslingąją Heladės Sfingę. Kuo derėtų pavadinti Herakleitą? Lanko filosofu, Lyros filosofu – o galbūt mąstytoju to Kito, kuris, kaip visų dalykų pamatas, nepaisant viską nešančio srauto, gimdo pagal saiką išsižiebiančias ir prigęstančias daiktų formas?

Herakleitas buvo ir visada liks Kitas tiems, kurie jį suvokia vienpusiškai, pavyzdžiui, vien kaip srauto, nusinešančio absoliučiai viską, mąstytoją. Būtent šitokia etikete pažymėtas jis ir pateko į filosofijos istorijos vadovėlius. O ar Herakleitas nebylojo apie amžiną ir nekintamą tikrovės pamatą, apie amžinai gyvą ugnį, kuri viską gimdo ir viską praryja, apie ugninį žodį, kuris,

⁸ Viena iš įdomiausių hipotezių, aiškinančių graikų filosofijos (ir filosofijos apskritai) atsiradimą, yra Vernanto (Vernant 1962). Anot šio tyrinėtojo, graikų filosofija užgimė diskusinėje Jonijos polių gyvenimo terpėje, kaip politinio gyvenimo epifenomenas.

⁹ Šiaip gana įžvalgūs Pierre'o Hadot svarstymai apie antikos filosofijos „praktiškumą“ (Hadot 2005) vis dėlto, man regis, labiau tinka posokratinei, ypač helėnistinei ir vėlyvosios antikos filosofijai.

¹⁰ MA 38 (žr. 1 išnašą).

¹¹ MA 39: *harmonie aphanēs phanerēs kreittōn*.

mąstydamas visų priešybių vienovę, logiškai „bendravidiklina“ visa, prie ko tik prisiliečia, pagaliau apie tai, kad ši nuovoki („logiška“) ugnis, kuri yra tas pats ugninis Žodis (Logas), panaši dar ir į auksą – visų dalykų vertės ir vienu dalykų virsmo kitais („mainų“) matą?¹² Herakleitas visada buvo ir liks Kitas tiems, kurie jį laikys ateistu, nes šis mąstytojas, kosminę pasaulio tvarką laikęs nesukurta, patį ugninį šio pasaulio pamatą iš esmės pripažino esant dievišką, kadangi ugnį, amžiną pradą, laikė gyva ir nuovokia. Tamsusis filosofas liks Kitas ir tiems, kurie neįžvelgs, kad visas ištaras reikia skaityti kaip visumą ir iš paskirų fragmentų – tarsi tarpusavyje kovojančių priešybių – nuovokios minties galia rėsti nekintantį prasmės pamatą.

Tačiau net ir tiems, kurie Herakleitą skaitys su kosminei ugniai būdinga nuovoka, jis taip pat išliks Kitas – labai savas Kitas...

Kaip ne mažiau radikalus Kitas visais laikais, matyt, išliks ir Sokratas, visiškai neperprantamas ir neabejotinai unikalus egzistencinis tipas. Ar jį apskritai įmanoma bent kiek suprasti? Kartais apie save jis teigia, esą žino tik tai, kad nieko nežinaš,¹³ o kartais tvirtina kitaip – esą neišmano nieko, išskyrus meilės dalykus.¹⁴ Kartais jis apimtas erotinio šėlo, o kartais šaltas kaip ledas – pats šalčiausias ir blaiviausias iš visų graikų, nepasigeriantis nei kūnu, nei siela.¹⁵ Pagaliau, kaip Sokratas vertina gyvenimą – myli jis jį ar jo nekenčia?

Platoną dar Nietzsche pavadino neperprantamu Sfinksu. Tiesą sakant, ne tik dėl gramatinės šio žodžio giminės graikų kalboje bei helėnų mitologijos realijų, bet ir dėl itin subtilios, kone „moteriškos“ Platono prigimties jį derėtų vadinti Sfinge. Panašiai kaip rūstus, banalokos išraiškos veidas, regimas skulptūriniuose Platono portretuose (Hafneris 1987: 222–223), slepia švelnią ir giliai mąstančią sielą, taip ir šio mąstytojo tekstai paviršiumi atveria kažin ką visiškai kita, net radikaliai priešinga, palyginti su tuo, kas iš tiesų, kaip vėliau atsiskleidžia, slypi jo gelmėje. Bet kad ir kiek interpretuotume Platono tekstus, šis mąstytojas, ši neperprantama Sfingė mums visada išlieka Kitas, tiksliau tariant, Kità, dėl paties Platono tekstų neišsemiamumo.

Kas jau kas, o Aristotelis daugeliui iš mūsų atrodo kaip tikras To Paties įsikūnijimas. Būtent sausoki stagiriečio traktatai, regis, patvirtina visus graikų filosofijai metamus kaltinimus schematiškumu, tapatybės, „save patį mąstančio mąstymo“ garbstymu ir panašiais dalykais. Vis dėlto trumputė

¹² MA 56: „Visi daiktai – mainas ugniai ir ugnis visiems taip, kaip auksui prekės ir prekėms auksas“ (vertimas Manto Adomėno). Apie konceptuališias filosofijos sąsajas su pinigais ir prekiniais mainais žr. įdomią Seafordo studiją (Seaford 2004).

¹³ Plg. Plat. *Apol.* 21 d.

¹⁴ Plat. *Symp.* 177 d.

¹⁵ Plat. *Symp.* 223 b-d.

šio mąstytojo frazė, aptinkama *Poetikoje*,¹⁶ kurioje kalbama apie *katarsį* (kažin kokį „apsivalymą“ gailėsčiu ir baime – galbūt nuo to paties (perdėto) gailėsčio ir tos pačios (perdėtos) baimės?), frazė, apie kurią parašyta kalnai knygų ir straipsnių,¹⁷ priverčia nors kartą rimtai suabejoti, ar mūsų atžvilgiu Aristotelis visada yra Tas Pats. Dar kartą tuo suabejosite, kai *Metafiziką* pabandykite skaityti graikiškai – įsitikinsite, kad Aristotelis neretai lakoniškesnis ir tamsesnis už patį Herakleitą, todėl net geriausi vertimai jums atsiskleis kaip To Paties kaukės, dengiančios neperprantamą Kito veidą...

Beveik viskas, ką tradiciškai manome apie senovės graikus, yra tiesiog stereotipai ar net prietarai. Taip yra dėl to, kad bet kuris mūsų teiginys apie bet kurią helėnų kultūros reiškinių yra geriausiu atveju teisingas tik iš dalies. Juk mįslė ir paradoksas išreiškia, o tiksliau tariant, parodo *pridengdami* ir *neišreikšdami* – pačią substanciskai svarią, bet visiškai neperregimą graikybės šerdį. Mįslė ir paradoksas ženklina visą senovės graikų minties priešistorę ir istoriją – nuo Sfingės mįslės Oidipui bei dviprasmiškų Delfų orakulo ištarmių iki vis dar neįveiktų Zenono Elėječio aporijų. Helėnų civilizacijos paradoksus galima vardyti be galo. Antai graikai puoselėjo savo kūną, nesigėdijo jo nuogumo ir nuolat mankštindavosi palestroje, bet vis dėlto laikė jį sielos, kurią gerbė labiau už kūną, kalėjimu, o viena iš graikiško žodžio, reiškusio kūną, etimologijų yra tiesiog „tai, kas pūva“.¹⁸ Greta graikų gyvenusios semitiškos Artimųjų Rytų tautos, priešingai, kūno neniekino, bet gėdijosi jo nuogybės. Graikai išplėtojo dialogo ir dialektikos meną (patys šie žodžiai – graikiškos kilmės), nors kitose, su teorija nesusijusiose srityse, nebuvo labai dialogiški (kai kurie šiuolaikiniai mąstytojai graikų filosofiją ir net patį helėniškąjį mąstymo tipą laiko nedialogiškais iš prigimties). Graikai, kurie nuo Trojos karo laikų buvo šlovės siekiantys individualistai, žmogų įvardijo kaip visuomeninę (politinę) būtybę ir padėjo teorinius bendruomeninio gyvenimo pamatus. Sukūrė pirmąsias subtilias ir išplėtotas valstybės teorijas, ikihelėnistiniu laikotarpiu graikai taip ir nesukūrė vieningos valstybės. Ižvalgiausi karybos teoretikai buvo graikai (juos samdydavo net kartaginiečiai), bet mūšio lauke juos sutriuškindavo karo meno ir mokslo neragavusios tautos. Helėnai šiaip laikomi nelyriška tauta, labiausiai pasižymėjusia teorinio mąstymo srityje, tačiau tokie graikų lyriniai poetai, kaip Sapfo ir Pindaras, daugelio literatūros teoretikų laikomi iki šiol nepralenktais. Graikai mėgo teoriškai sintetinti, bet jie – bent jau klasikiniu laikotarpiu – ne kentė dvasinės raiškos formų sinkretizmo ir vertino tai, ką pavadintume

¹⁶ Arist. *Poet.* 1449 b25.

¹⁷ Itin išsamią katarsio sąvokos interpretacijų apžvalgą žr. 4-ajame A. Losevo *Antikinės estetikos istorijos* tome (Лосев 1975: 202–243).

¹⁸ Frisk 1972–1973, s. v. *sōma*; Kardelis 1996: 279.

grynosiomis kultūros formomis: pavyzdžiui, helėnai, skirtingai nei sinkretizmą mėgę romėnai, kurdami lyriką retai kada filosofuodavo, o rašydami filosofinius tekstus – retai kada būdavo lyriški, kitaip tariant, minties ir jausmo stichijas išlaikydavo daugmaž grynas (ryškiausia išimtis tarp poetų – Pindaras, o tarp filosofų – Platonas ir neoplatonikai). Ar verta beminėti kitus Heladės pasaulio paradoksus, kai jų tiek daug?

O šių pamąstymų *išvada* būtų tiesiog palinkėjimas kuo dažniau graikuose išvelgti Kito veidą, užuot manius, kad juos pažįstame geriau nei save pačius...

Gauta 2008 06 04

Priimta 2008 06 29

LITERATŪRA

1. Brague, R. 2001. *Ekscentriškoji Europos tapatybė*. Vertė R. Matuzevičiūtė, K. Kazakevičiūtė. Vilnius: Aidai.
2. Brague, R. 2005. *Pasaulio išmintis: Žmogaus visatos patyrimo istorija*. Vertė J. Žalgaitė-Kaya. Vilnius: Aidai.
3. Braudel, F. 2001. *The Mediterranean in the Ancient World*. London: Penguin Books.
4. Burkert, W. 2004. *Greek Religion: Archaic and Classical*. Trans. J. Raffan. Oxford: Blackwell Publishing.
5. Cornford, F. M. 1952. *Principium Sapientiae. The Origins of Greek Philosophical Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Frisk, H. 1972–1973. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*. Bd. 1-3. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.
7. Hadot, P. 2005. *Antikos filosofija – kas tai?* Vertė A. Grigaravičiūtė. Vilnius: Aidai.
8. Hafneris, G. 1987. *Žymūs antikos žmonės*. Vilnius: Vyturys.
9. Herakleitas. 1995. *Fragmentai*. Graikišką tekstą parengė, vertė ir komentarus parašė M. Adomėnas. Vilnius: Aidai.
10. Herodotas 1988. *Istorija*. Vertė J. Dumčius, įvadą ir komentarus parašė N. Juchnevičienė. Vilnius: Mintis.
11. Hesiodas. 2002. *Teogonija*. Vertė, paaiškinimus parašė bei vardų rodyklę sudarė A. Kudulytė-Kairienė. Baigiamąjį straipsnį parašė N. Kardelis. Vilnius: Aidai.
12. Kardelis, N. 1996. „Apie *Kratilo* etimologijas“. Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė M. Adomėnas. Vilnius: Aidai, p. 253–282.
13. Kardelis, N. 2002. „Poetinė Hesiodo teologija“. Hesiodas. *Teogonija*. Vilnius: Aidai, p. 147–268.
14. Kardelis, N. 2003. „Literatūros kūrinių autorystė Graikijoje ir senovės Artimuosiuose Rytuose: filosofinis aspektas“. *Literatūra*, 45 (3), p. 39–48.
15. Kardelis, N. 2007. *Vienovės įžvalga Platono filosofijoje*. Vilnius: Versus aureus.
16. Lamberton, R. 1988. *Hesiod*. New Haven-London: Yale University Press.
17. Lane Fox, R. 2006. *Pagonys ir krikščionys Viduržemio pasulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*. Vertė M. Adomėnas. Vilnius: Aidai.
18. Nagy, G. 1992. *Greek Mythology and Poethics*. Ithaca-London: Cornell University Press.
19. Nyčė, F. 1991. *Rinktiniai rašai*. Vertė E. Nekrašas, A. Šliogeris, A. Tekorius. Vilnius: Mintis.
20. Matthews, G. B. 2003. *Socratic Perplexity and the Nature of Philosophy*. Oxford: University Press.
21. Onians, R. B. 2000. *The Origins of European Thought: About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*. Cambridge: University Press.
22. Parker, R. *Polytheism and Society in Athens*. Oxford: University Press.
23. Platonas. 1995. *Sokrato apologija. Kritonas*. Vertė A. Smetona, paaiškinimus parašė V. Ališauskas. Vilnius: Aidai.
24. Platonas. 2000. *Puota, arba Apie meilę*. Vertė T. Aleknienė, paaiškinimus parašė, bibliografiją ir rodyklę sudarė V. Ališauskas. Vilnius: Aidai.
25. Puhvel, J. 2001. *Lyginamoji mitologija*. Vertė L. Būgienė. Vilnius: LLTI.
26. Seaford, R. 2004. *Money and the Early Greek Mind: Homer, Philosophy, Tragedy*. Cambridge: Cambridge University Press.

27. Snell, B. 1960. *The Discovery of the Mind: The Greek Origins of European Thought*. Trans. T. G. Rosenmeyer. New York: Harper and Brothers.
28. Šliogeris, A. 2005. *Niekis ir Esmas*. 2 tomai. Vilnius: Apostrofa.
29. Vernant, J.-P. 1962. *Les origines de la pensée grecque*. Paris: Quadrige-PUF.
30. Vernant, J.-P. 1981. *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*. Vol. 1-2. Paris: François Maspero.
31. West, M. L. 1997. *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*. Oxford: Clarendon Press.
32. Лосев, А. Ф. 1975. *История античной эстетики. Т 4: Аристотель и поздняя классика*. Москва: Искусство.

Naglis Kardelis
PARADOXES OF STRANGE AND INSCRUTABLE
WORLD OF HELLAS: ANCIENT GREEKS AS THE OTHER

SUMMARY

The author of the article argues that we should start to think of Greece and ancient Greeks not in terms of the Same, but, instead, in terms of the Other. The stereotypes about the world of Hellas are brought to the fore and criticized. The inherently paradoxical, even inscrutable nature of all cultural phenomena of ancient Greece is shown. It is stressed that almost all generalizations about classical Greek antiquity cut both ways. Almost all interpretations are wrong by definition or at best one-sided. The surface of Greek cultural phenomena seems to be very familiar and easily recognizable, yet it creates a fatal illusion that the essence of Hellas and, so to speak, the deep structure of classical Greek antiquity is also well known, even trivial. The conclusion is drawn that, in order to sharpen our insight and prevent banal thinking, we should agree that the only methodologically correct position is to treat the Greeks of classical antiquity as the Other.

KEYWORDS: Homer, Hesiod, Heraclitus, Socrates, Plato, Aristotle, ancient Greek religion, ancient Greek literature, ancient Greek philosophy, the Greek miracle, the Other.